

<https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.01>
УДК 373.3-051:355:37.013(045)

Надія Бирко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри менеджменту та освітніх технологій
ХОППО ім. А. Назаренка,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
ХІСТ Університету «Україна», м. Хмельницький
ORCID ID 0000-0001-9649-7231
nadiabm@ukr.net

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЗАСОБАМИ ПЕДАГОГІКИ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У поданій статті висвітлено підсумки результатів II концептуально-діагностичного етапу експерименту всеукраїнського рівня «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності», педагогічними колективами-учасниками якого є ліцей № 2 Хмельницької міської ради, гімназія № 6 Шепетівської міської ради Хмельницької області, Будинок дитячої творчості Нетішинської міської ради Хмельницької області. Метою дослідження визначено науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність науково-методичного забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності».

За підсумками II етапу експерименту учасниками-зкладами освіти розроблено Концепцію з реалізації науково-методичного забезпечення авторської моделі «Школа толерантності», укомплектовано діагностичні методики та програми на визначення ефективності функціонування авторської моделі «Школа толерантності», психологами експериментальних закладів освіти підібрані, адаптовані та розроблені діагностичні комплекси з виявлення рівня толерантної особистості та толерантного середовища, керівниками закладів освіти забезпечено повний психолого-педагогічний супровід експерименту всеукраїнського рівня, учасниками експерименту розроблена модель педагогічної системи «Школа толерантності», що враховує специфічні умови експериментальних закладів освіти, категорії учасників освітнього процесу та сучасні умови воєнного стану в Україні.

Ключові слова: педагогіка толерантності, толерантність, терпимість, толерантна особистість, «Школа толерантності», емпатія, стресостійкість, толерантне середовище.

Nadiia Byrko. Professional training of a teacher in the conditions of martial law by means of pedagogy of tolerance

The submitted article highlights the results of the II conceptual-diagnostic stage of the all-Ukrainian level experiment «Scientific-methodological support for the implementation of the author's model «School of Tolerance», the participating pedagogical teams are Lyceum No. 2 of Khmelnytskyi City Council, Gymnasium No. 6 of Shepetiv City Council of Khmelnytsky Region, Building of children's creativity of the Netishyn city council of Khmelnytskyi region. The purpose of the study is to scientifically substantiate and experimentally verify the effectiveness of scientific and methodological support for the implementation of the author's model «School of Tolerance».

According to the results of the II stage of the experiment, the participating educational institutions developed a Concept for the implementation of scientific and methodological support of the author's model "School of Tolerance", completed diagnostic methods and programs for determining the effectiveness of the author's model "School of Tolerance", selected, adapted and developed by psychologists of experimental educational institutions diagnostic complexes for identifying the level of tolerant personality and tolerant environment, the heads of educational institutions provided full psychological and pedagogical support for the experiment at the all-Ukrainian level, the participants of the experiment developed a model of the "School of Tolerance" pedagogical system, which takes into account the specific conditions of experimental

educational institutions, the categories of participants in the educational process and the current conditions of martial law in Ukraine.

Key words: *pedagogy of tolerance, tolerance, tolerant personality, «School of tolerance», empathy, stress resistance, tolerant environment.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

Зміни, які відбуваються в українському суспільстві, потребують від учителя нових навичок поведінки, спілкування, осмислення умов війни. Сьогодні, як ніколи раніше, педагог має демонструвати здобувачам освіти стресостійкість, емпатійність, толерантність у відносинах і стосунках. Адже усі наші здобувачі освіти потребують взаєморозуміння, підтримки та супроводу в навчанні в умовах війни і це змушує вчителя бути загартованим та непохитним у вихованні та навчанні сучасного здобувача освіти України [4].

Питаннями формування толерантного освітнього середовища та здобувача освіти сьогодні займаються педагогічні працівники експериментальних закладів освіти Хмельницької області, реалізуючи завдання експерименту всеукраїнського рівня «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності» (ліцей № 2 Хмельницької міської ради, гімназія № 6 Шепетівської міської ради, Будинки дитячої творчості Нетішинської міської ради).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із зазначеної проблеми.

Освітній процес сучасного закладу освіти потребує толерантних відносин між усіма суб'єктами освітнього процесу, що сприятиме майбутнім здобувачам стати самодостатніми та конкурентоспроможними в житті [1; 3; 5].

Провідними принципами виховання толерантності пронизані праці Я. Коменського, А. Макаренка, К. Ушинського, В. Сухомлинського. На ідеях добра, людяності, миролюбства ґрунтується літературно-педагогічна творчість Г. Сковороди, Л. Українки, І. Франка, Т. Шевченка та інших видатних вітчизняних просвітителів.

Дослідження в галузі педагогіки толерантності здійснили А. Асмолов, Г. Безюлева, Н. Бирко, Б. Вяткин, Є. Хакімов, В. Хотинець, Г. Шеламова та ін.; проблеми толерантного виховання дітей висвітлено в наукових працях В. Марлова, В. Ситарова; над проблемою формування толерантності дітей та молоді в Україні працюють Т. Білоус, Ю. Грачова, О. Грива, Я. Довгополова, І. Жданова, А. Матієнко, О. Рибак та ін.

Особливої уваги приділено професійній підготовці вчителя щодо підготовки його професійних знань та навичок, що сприятимуть розвитку толерантного середовища та формуванню толерантного здобувача у працях науковців О. Антонової, С. Вітвицької, О. Дубасенюк, М. Лещенка, Н. Нічкало, О. Пехоти, Л. Пуховської, Л. Хомич та ін.

Метою статті є висвітлення результатів II концептуально-діагностичного етапу експерименту всеукраїнського рівня «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності».

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 18.05.2021р. № 545 «Про проведення експерименту всеукраїнського рівня за темою «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності» на базі закладів загальної середньої, позашкільної освіти Хмельницької області здійснюється дослідно-експериментальна робота.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність науково-методичного забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності».

Виконання II концептуально-діагностичного етапу експерименту всеукраїнського рівня передбачало реалізацію наступних завдань перед колективами-учасниками експерименту:

- розробити загальну Концепцію закладів освіти з науково-методичного забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності»;
- укомплектувати діагностичні методики, програми для визначення ефективності функціонування авторської моделі «Школа толерантності»;
- забезпечити психолого-педагогічний супровід експерименту: методик та описів психодіагностичного інструментарію;

- діагностування та анкетування учасників освітнього процесу на предмет виявлення рівня сформованості толерантності та забезпечення діяльності «Школи толерантності»;
- діагностування та анкетування вчителів на предмет обізнаності щодо форм і методів формування у здобувачів освіти життєво визначених компетентностей;
- розробка авторської моделі «Школа толерантності»;
- розробка та затвердження програм гуртків, факультативів, спецкурсів, методичних рекомендацій щодо формування у здобувачів освіти життєво визначених компетентностей в установленому порядку;
- проведення тренінгів, створення методичних кейсів та навчання вчителів, здобувачів, батьків, представників громадськості з проблеми дослідження;
- підбиття підсумків II (концептуально-діагностичного) етапу експериментальної роботи.

Протягом звітної періоду педагогічними колективами – учасниками всеукраїнського експерименту було розроблено Концепцію з реалізації науково-методичного забезпечення авторської моделі «Школа толерантності» відповідно до всіх структурних елементів. У Концепції обґрунтовано актуальність та стан проблеми формування толерантності у закладах загальної середньої та позашкільної освіти, визначено мету, завдання, наукові підходи, принципи, психолого-педагогічні умови, методи, шляхи реалізації, форми роботи та характер дослідження. Учасники експерименту розробили показники ефективності функціонування «Школи толерантності», критерії та рівні сформованості толерантної особистості та толерантного середовища. Відповідно до мети і завдань Концепції окреслено шляхи реалізації авторської моделі «Школи толерантності», розроблені програми дослідження, очікувані результати ефективності функціонування авторської моделі «Школа толерантності» в закладах загальної середньої та позашкільної освіти.

Відповідно до завдань з укомплектування діагностичних методик та програм на визначення ефективності функціонування авторської моделі «Школа толерантності», психологами експериментальних закладів освіти підібрані, адаптовані та розроблені діагностичні комплекси з виявлення рівня толерантної особистості та толерантного середовища, як основних показників ефективності моделі педагогічної системи «Школи толерантності» відповідно до експериментального дослідження.

Протягом II етапу експерименту, керівниками закладів освіти забезпечено повний психолого-педагогічний супровід експерименту всеукраїнського рівня, а саме:

- розроблені циклограми діагностичної роботи психологічної служби на наступні етапи експерименту;
- здійснено опис методології дослідження психодіагностичного інструментарію;
- проаналізовано, систематизовано та укомплектовано набір діагностичних методик відповідно до вивчення певних компонентів толерантності;
- розроблені анкети для учасників освітнього процесу щодо визначення рівня сформованості рис толерантної особистості;
- визначено напрями психолого-педагогічного супроводу на діагностичному, профілактичному, корекційному, консультативному, просвітницькому, організаційно-методичному рівнях.

Діагностування усіх учасників освітнього процесу експериментальних закладів дало можливість виявити рівні сформованості толерантності на початку експериментального дослідження для подальшого статистичного спостереження. Так, наприклад, відповідно до наказу психологічною службою Будинку дитячої творчості Нетішинської міської ради №6 від 09.01.2023 року «Про проведення діагностування та анкетування учасників освітнього процесу Будинку дитячої творчості на предмет виявлення рівня сформованості толерантності та забезпечення діяльності авторської моделі «Школа толерантності» у січні – лютому 2023 року в закладі здійснено діагностування учасників освітнього процесу. Результати дослідження показали середній рівень сформованості толерантності серед вихованців, батьків та педагогічних працівників закладу.

Діагностування всіх учасників освітнього процесу гімназії № 6 Шепетівської міської ради здійснювалось з метою визначення рівня прояву рис притаманних толерантній особистості, визначення стилю спілкування педагогів із здобувачами освіти, визначення взаємовідносин між дитиною та членами сім'ї. Результати дослідження показали, що рівень прояву рис толерантної

особистості є здебільшого середнім та достатнім. Такий показник свідчить про те, що є характерне поєднання як толерантних, так і інтолерантних рис. В одних соціальних ситуаціях учасники експерименту поведуться толерантно, в інших – інтолерантно.

У лютому-березні 2023 року проведено діагностування учасників освітнього процесу щодо виявлення рівня сформованості толерантності та забезпечення діяльності Школи толерантності в ліцеї № 2 Хмельницької міської ради. За результатами опитування виявлено, що рівень знань про види толерантності протягом II етапу експерименту зріс, як серед педагогічних працівників, так і серед здобувачів освіти 4-11-х класів. Так, серед педагогів рівень знань про міжетнічну толерантність зріс до 66,7% (+0,5%) та на 0,2% збільшився у здобувачів (33,9%). Вчителі продемонстрували збільшення відсоткового показника управлінської толерантності (68,3%), тоді як серед здобувачів цей показник залишився низьким (27,5%), проте також зріс на 1,5%. Рівень поінформованості з питань гендерної толерантності теж має приріст: 81,4% - педагоги (+1,4%) і 59,6% - здобувачі 4-11-х класів (+2,3%). Показник динаміки змін соціально-економічної толерантності вчителів становить 52,8% (+0,5%); результати здобувачів освіти зросли на 3,8% (52,2%). Результати обізнаності з питань міжконфесійної толерантності значно зросли серед педагогів – +4,9% (58,7%) та учнів – +1,5% (27,9%). Таким чином, спостерігається позитивна динаміка покращення знань щодо різних видів толерантності, як серед педагогічних працівників, так і серед здобувачів освіти.

Відповідно до наказу № 07 від 09.01.2023 року «Про проведення діагностування педагогічних працівників Будинку дитячої творчості Нетішинської міської ради на предмет виявлення обізнаності форм і методів формування у вихованців життєво визначених компетентностей» у січні – лютому 2023 року здійснено вищезазначене анкетування керівників гуртків, результативність дослідження якого засвідчило середній та достатній рівень обізнаності педагогів форм і методів формування у вихованців життєво визначених компетентностей.

Практичним психологом гімназії № 6 Шепетівської міської ради проведено діагностування педагогів за анкету «Рівень обізнаності форм і методів формування у здобувачів освіти життєво визначених компетентностей». Результати дали змогу не лише констатувати рівень обізнаності ключових понять експерименту дослідження, сформованості толерантності, а й спланувати психологічний супровід учасників освітнього процесу на подальші етапи експерименту. Діагностування визначення стилю спілкування педагогів із здобувачами освіти показали, що провідною моделлю спілкування педагогів 11 респондентів (48%) є модель активної взаємодії («Спілка»), за якої педагог постійно перебуває в діалозі зі здобувачами, тримає їх у мажорному настрої, заохочує ініціативу; легко схоплює зміни в психологічному кліматі колективу та гнучко реагує на них. Переважає стиль дружньої взаємодії зі збереженням рольової дистанції. Навчальні, організаційні та етичні проблеми творчо розв'язуються спільними зусиллями. Така модель вважається найпродуктивнішою.

Практичним психологом ліцею № 2 Хмельницької міської ради проведено відповідну діагностику вчителів щодо рівня обізнаності форм і методів формування у здобувачів освіти життєво визначених компетентностей. 68,4% опитаних вчителів сприяють розвитку когнітивних, інтелектуальних здібностей (когнітивна компетенція); 73,8% формують здатність здобувачів до осмислення власних емоційних станів. 57,6% вчителів розвивають у здобувачів освіти творчі риси характеру (креативність, новаторство, наполегливість); 61,6% педагогів розвивають здатність здобувачів до самопізнання, саморозвитку, самоконтролю (життєтворча компетенція); 73,8% вчителів формують розуміння здобувачами суспільства та соціальних процесів, що відбуваються у ньому та здатність учнів засвоювати нові соціальні ролі; знання, вміння та навички, пов'язані із застосуванням засобів комунікації, надають 67% вчителів (комунікативна компетенція); 68,4% педагогів сприяють в здобувачів формуванню економічної компетенції та відповідних рис характеру (підприємливість, ініціативність, ощадливість); 61,6% вчителів розвивають ціннісне ставлення здобувачів до власної та чужої праці та 73% педагогів навчають здобувачів правил використання побутових технічних приладів та техніки безпеки; 65,7% педагогічних працівників формують в здобувачів ставлення до природи як до однієї з найбільших цінностей людського життя. 77% вчителів сприяють підвищенню рівня політичної та правової культури особистості здобувача; 4,3% вчителів формують етнокультурну компетенцію та сприяють успішності особистості як творця і охоронця, носія національної культури; 71,9% вчителів формують у здобувачів здатність шукати, опрацювати, використовувати, зберігати

та передавати різноманітну інформацію. Результати анкетування свідчать про формування педагогами в здобувачів достатнього рівня життєво визначених компетентностей.

Педагогічним колективом закладу освіти, враховуючи результати дослідження, розроблений збірник методичних рекомендацій «Калейдоскоп компетентностей» з формування у здобувачів життєво визначених компетентностей під час вивчення навчальних предметів.

Відповідно до програми експерименту всеукраїнського рівня, учасниками експерименту розроблена модель педагогічної системи «Школа толерантності», що враховує специфічні умови експериментальних закладів освіти, категорії учасників освітнього процесу та сучасні умови воєнного стану в Україні.

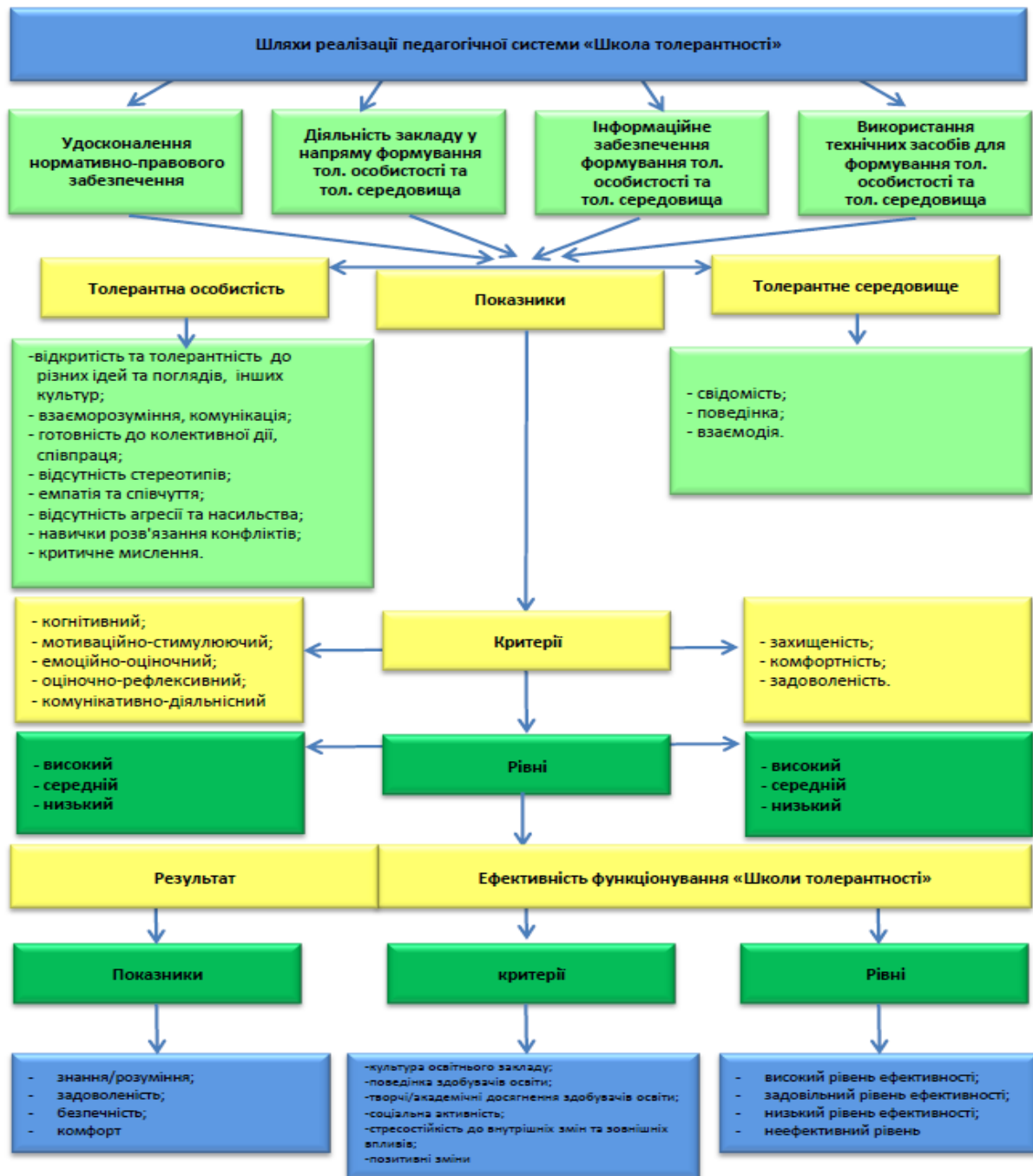

Рис.1 Модель педагогічної системи «Школа толерантності»

Джерело: авторська розробка

Реалізація завдання програми експерименту з розробки та затвердження програм гуртків, факультативів, спецкурсів, методичних рекомендацій з формування у здобувачів життєво визначених компетентностей в установленому порядку передбачало в гімназії №6 Шепетівської міської ради розроблення програми гуртка «Простір толерантності» для 8-х класів та факультативу «Рівні та вільні» для здобувачів 6-х класів. У ліцеї №2 Хмельницької міської ради розроблені програми факультативів: «Основи сім'ї» (10 класи), «Рівний-рівному» (7 класи), «Основи самовизначення особистості» (8-9 класи); гуртків: «Дебати» (10 класи), «Вчимося жити разом» (5-6 класи). У Будинку дитячої творчості Нетішинської міської ради працює гурток «Толерантність – шлях до порозуміння» за адаптованою навчальною програмою, затвердженою рішенням педагогічної ради від 14.09.2021р. (протокол № 08). Програму гуртка модернізовано відповідно до умов сьогодення.

Велика увага учасники експериментальних закладів приділили проведенню тренінгів, створенню методичних кейсів та навчанню вчителів, здобувачів освіти, батьків, представників громадськості з проблеми дослідження. Педагогічними працівниками гімназії № 6 Шепетівської міської ради створено онлайн-консультаційний центр «Толерантність у взаємовідносинах»; організовано роботу «Бібліотеки толерантності»; проведено заплановані засідання педагогічної ради (серпень 2022, січень 2023р.) шкільних професійних спільнот вчителів-предметників; створений методичний кейс WOW-педагога щодо навчання учасників освітнього процесу в умовах експерименту. Класними керівниками, відповідно до плану роботи закладів освіти, проводяться виховні години, години спілкування, ігри, круглі столи (години спілкування «Вчинок. Наслідок. Відповідальність», «Що таке булінг і як з ним боротись»; виховні години «Булінгу - ні! Дружбі - так!», «Ми - українці. Честь і слава незламним»; рольові ігри «Хто винуватий?»; класні збори «Толерантне ставлення один до одного – запорука міцності шкільного колективу»; акції «Подаруй посмішку людині похилого віку»; інтерактивні ігри «А дружити треба вміти»; онлайн-квести «Країна толерантності» та інші). Під час II етапу експерименту розроблено методичний посібник «Управлінська діяльність з реалізації роботи команди психолого-педагогічного супроводу в умовах інклюзивного навчання».

Результати проведення експерименту всеукраїнського рівня висвітлювалися учасниками під час нарад при директорові, засіданні професійних спільнот, класних та батьківських зборах, а також у публікаціях на сайтах закладів освіти та Facebook-сторінках.

Педагогічними працівниками ліцею №2 Хмельницької міської ради проведені тренінгові заняття, круглий стіл, семінар-практикум: круглий стіл «Різні можливості – рівні права», психолого-педагогічний семінар «Комфортність навчання в сучасному закладі освіти», тренінг «Толерантність як показник компетентності педагога», семінар-практикум «Ігри та вправи для розвитку емоційного інтелекту дитини з ООП». Проведений загальноміський захід – квест «Особливі ігри для особливих дітей». Організовано і проведено батьківські збори в 1-4 класах на тему: «Родина та її роль у вихованні толерантності»; у 5-11 класах – «Молодь багата мудрістю батьків». Продовжується діяльність консультпункту «Довіра». Опубліковано наукові праці в збірниках всеукраїнських конференцій на тему: «Формування толерантності як основа об'єднання сучасного суспільства в Україні» та «Основні принципи роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах воєнного стану». Укладено методичний посібник «Формування особистості здобувача під час освітнього процесу в умовах школи толерантності».

Колективом педагогічних працівників Будинку дитячої творчості Нетішинської міської ради зі створення толерантного освітнього середовища для здобувачів освіти було розроблено матеріали виховних заходів (тренінгів, годин спілкування, виховних бесід, ігрових програм тощо), організовано та проведено: навчання керівників гуртків з тем: «Створення безпекового емоційного стану у дітей засобами мистецтва під час війни», «Психологічний супровід внутрішньо переміщених вихованців», «Виклики пандемії та війни: як розвинути в собі толерантність до невизначеності», «Позитивне значення толерантності у формуванні цілісної особистості молодої людини»; засідання методичної ради: «Про роботу педагогічного колективу на II етапом педагогічної проблеми Будинку дитячої творчості «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності» на базі закладу освіти», «Освіта проти насильства: методи профілактики та алгоритми реагування», «Толерантність як показник компетентності педагога», «Роль практичного психолога у створенні безпечного освітнього середовища у закладі», «Про педагогічне спілкування як ефективний засіб впливу на особистість», «Про спільну роботу закладу, сім'ї та громадськості з формуванням

моральної культури вихованців»; тренінгові заняття, практичні семінари: «Особистісне зростання в умовах колективної взаємодії», «Якого кольору толерантність»; міжнародна співпраця з громадськими організаціями правозахисного центру «ЛаСтрада–Україна», в ході якої організовано та проведено ряд тренінгів з теми «Посилення спроможності громад з вирішення конфліктів мирним шляхом»; співпраця з центром професійного розвитку педагогічних працівників виконавчого комітету з яким організовано та проведено тренінги, практичні семінари, вебінари щодо формування у педагогічних працівників Будинку дитячої творчості Нетішинської міської ради емоційно-етичних, громадянських, комунікативних компетентностей, організацію освітнього процесу в умовах воєнного стану («Можливості використання результатів психологічного профілювання особистості за почерком у практичній діяльності педагогічного працівника», «Створення умов для розкриття і збагачення досвіду учасників освітнього процесу в закладах позашкільної освіти в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови», «Забезпечення ефективного психологічного та соціально-педагогічного супроводу та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям внутрішньо переміщених осіб»). З метою координації методичної та психолого-педагогічної роботи в закладі, працівники методичного кабінету брали участь в заходах (семінарах-практикумах, нарадах заступників директорів, методистів, практичних психологів, методичних об'єднаннях, засіданнях тощо), які проводилися ДСЯОУ, ХОШПО («Вдосконалення сприятливих умов освітнього процесу у закладі позашкільної освіти шляхом методичної допомоги її учасникам», «Робота закладів позашкільної освіти в умовах війни», «Створення сучасного креативного простору ЗПО – запорука успішної діяльності», «Виховання під знаком гідності та єдності – до Перемоги!», «Освіта в умовах воєнного стану в Україні: психолого-педагогічний аспект»). Реалізація II етапу експерименту в Нетішинському Будинку дитячої творчості сприяла розробці методичного посібника «Корекційно-розвивальні заняття із дітьми, що мають агресивний і тривожний стан» та методичного посібника «Формування толерантної особистості засобами декоративно-прикладного мистецтва».

Педагогічними колективами-учасниками експерименту всеукраїнського рівня з теми «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності» на базі закладів загальної середньої, позашкільної освіти Хмельницької області реалізовані завдання II концептуально-діагностичного етапу експерименту та визначено передумови участі в III формуальному етапі експерименту.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у визначеному напрямі.

Виконання завдань II концептуально-діагностичного етапу закладами-учасниками інноваційного освітнього проекту всеукраїнського рівня дає змогу перейти до реалізації завдань III формуального етапу (липень 2023 р. – березень 2025 р.), а саме: експериментально перевірити ефективність функціонування авторської моделі «Школа толерантності» на основі розроблених критеріїв та внесення коректив в освітні системи закладів освіти за підсумками перевірки ефективності функціонування авторської моделі «Школа толерантності» на основі розроблених критеріїв; експериментально перевірити та скорегувати впровадження освітніх програм, програм гуртків, факультативів, спецкурсів, методичних рекомендацій з формування особистісного розвитку здобувача освіти в умовах функціонування авторської моделі «Школа толерантності»; провести всеукраїнський освітній форум за темою дослідження; підбиття підсумків III (формуального) етапу експерименту всеукраїнського рівня.

Отже, учасники експерименту всеукраїнського рівня з теми «Науково-методичне забезпечення реалізації авторської моделі «Школа толерантності», педагоги-практики експериментальних закладів освіти перебувають в постійному пошуку нових, інноваційних, адаптивних та ефективних технологій навчання задля забезпечення комфортних умов та розвитку здобувачів освіти в напрямі толерантного виховання учнівської молоді та підвищення своєї професійної компетентності в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бирко Н. М. Педагогічна майстерня формування толерантності сучасного громадянина: метод. посіб. Хмельницький. 2013. 184 с.
2. Загальна декларація прав людини (прийнята і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.). URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1948\(12\)10.oon.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1948(12)10.oon.php).

3. Орловська Н. М., Осатюк Н. А., Томчишина Т. П., Шенгілевич С. Г. Школа толерантності: шлях до формування толерантного суспільства : навч.-метод. посіб. Чернівці-Київ: Букрек, 2012. 504 с.
4. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: науково-методичний збірник/ за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці «Букрек». 2022. 140 с.
5. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: методичні рекомендації. Одеса: ПНЦАПНУ, 2004. 90 с.

REFERENCES

1. Birko N. M. *Pedagogical workshop on formation of tolerance of a modern citizen: method. manual.* Khmelnytskyi, 2013. 184s. [in Ukrainian].
2. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (1948, hrudnia 10) pryiniata i proholoshena Heneralnoiu Asambleieiu OON. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1948\(12\)10.oon.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1948(12)10.oon.php) [in Ukrainian].
3. Orlovska N. M., Osatyuk N. A., Tomchyshina T. P., Shengilevich S. G. *School of tolerance: the way to the formation of a tolerant society: educational method. manual.* Chernivtsi-Kyiv: Bukrek, 2012. 504s. [in Ukrainian].
4. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsijna ta proiektna diial'nist': naukovometodychnyj zbirnyk/ za zahal'noiu red. S. M. Shkarleta. Kyiv-Chernivtsi «Bukrek». 2022. 140 s. [in Ukrainian].
5. Todortseva Yu.V. *Pedahohika tolerantnosti: metodychni rekomendatsii.* Odesa: PNTsAPNU. 2004. S. 90. [in Ukrainian].

Матеріал надійшов до редакції 30.07.2024